

3 нашого життя.

Націоналістичні мрії.—Радош Савенків і горе Гломбінських.—Це становище в Холмщині сприяло.—Спомині д. Коні.—Прилуччання унітів до православ'я.—дміністративний Миріж.—Своєю волею і „упорствуючи“.—Съята, реалії, мобільні практики.—Хто і як заплатив за міраж.—Типова картина.—Ери національної літератури з її наслідками.

Справді винесли палкі мрії націоналістів. Державна Дума ухвалила законопроект про відокремлення Холмщини; певно не забариться зробити та же саме І Державна Рада, на церемонії своїх звичаїв досить свідків ворушкі в таких справах, де патріотизм пане. Таємні бажання, інтриги, боротьба партій, рахунки між двома таборами „патріотів“—усе те перетвориться незабаром у дійсний факт і фактом тим має бутися... нова губернія з новим адміністративним механізмом... Не багато це, але прислухайтесь, до одного боку, як захваляється в радошів який-небудь Савенко, що за Холмщину ладен притиснути Думу до своїх „богатирських“ грудей, і як, з другого, обурюються та пропускають його родичі, усякі Гломбінські, чи як іх там звати! Подумав би, в боку давлячись, що сталася подія ваги надзвичайної, і чужовець, що не знає до ладу наших справ, заприсяє сі б, що десь втому в Холмській сирів починає собою нову еру в житті народному, а не саме заснування нового „губернського правління“ та інших „присутственних місць“.

Ми не чужовець в Холмській сирів і не в боку давялися на всю націоналістичну діяльність обом таборів мешканці, що вже кілька років склекотять колотом українського народу. Навіаки—боляче серце кров'ю обкипало, бо з нашого національного організму вир узували живі паси, щоб чужі латки ними латати; образливо було даватись, як, кожне в свій бік, ширпали нещасний уламок україн-

ської землі, не рахуючись з її голосом, та й не питаючись його звоя. Але саме через те, що ми не чужовець й занадто близько беремо до серпя інтереси Холмщини, ми бачимо, що І тепер нема власне причини радиці однім і тужити другим. По суті все лишилось, як і було. Так само за марну „ординарію“ чужі ляни оратиме український хлоп і своєю потом - кривавікою вироблятиме комусь іншому, нетрежному, достатку; так само поизважиметься він у темноті та зливках; так само полонизуватимуть його з одного боку й русифікуватимуть з другого; так само стоятиме він на роздоріжжі, не знаючи, де правда і кудо до неї доступнітися. Думський втому не тільки цього лиха не знищив, а навпаки ще певне збільшив його: з дужим зав'язтям недавні вороги—і переможці, й подолані—накинуться на об'єкт своєї боротьби, і можна думати, що хоч на першій порі, а деянаціоналізація заходи повинні будуть подвоїтися. Поки прохолоне заради боротьби—багато що коштуватиме холмщакам, і от кому справді треба сумувати, що нещаслива доля азов вгадала про Іх. В недавній історії Холмщини був один такий момент—правда, досить довгий,—який дуже нагадує теперішнє становище Н тим „душевхватом“, що Й оце на-ново прокидиться; та Й теперішню боротьбу за Холмщену до великої міри треба вважати наслідком того моменту. Маю на думці пам'ятне „взаємоєднання“ унітів р. 1875, що диво дивне протяглося мало не до самого „взаємоєднання“ Холмщини, що ухвалила още Державна Дума.

Недавно вийшла цікава книжка Олександра Коні—„На жизненномъ пути“. Автор—відомий діяч судової реформи, один з найпілкіших застуপників та оборонців „Судебныхъ Уставовъ“ 1864 р., талановитий писемник—вибрав з свого багатого життєвого досвіду що було найцікаві-

шого й талановито передавав у вгаданій книзі. На щастя, в сферу його досвіду попала була Холмщина і під заголовком „Унітівка дѣла“ знаходимо серед його спомінів докладний нарис, як одублює голосомъ кохлисъ „взаємоєднання“ і чого коштувало вою місцевій людності. Я переважаю до частину спомінів д. Коні, бо вона кидає ясне світло й на таєперішнє релігійно-національне становище Холмщини.

Роки 1873 і 1874 [серед українців-унітів в Холмщині почався якось зневірача спершу спорядчич, а потім епідемічний, як мовляє д. Коні, рух до поєднання з православною церквою. До губернського начальства у Сідлецькій губ., на чолі якого стояв відомий губернатор Громека, почали доходити сила приговорів, де сельські громади вивяляли непохідні бажання покинути унію й пристати до православ'я. Громека зробив відповідні заходи в Петербурзі, особливо підтримав їх майбутній міністр Маков, Незабаром, р. 1875, так яко висловлену волю селян уволосено: унітів прилучено до православ'я і однією засадою на користь приєднання: унітські церкви начальство стало повертати на православні, з'явилася обрушителі, що службу і всіх треба переховці правили по православному обряду—і народ зрозумів, що над ним роблять щось таке, чого він не хотів. Зровнівши ж—зрісши грата пасивну роль в „тій комедії лицемістра та честолюбства“, яку склав Громека; народ бажав вірити по своему, як досі вірив, як за батьків було. Нові, православні, церкви разом спустіли, народ перестав ходити до них; духовенство лаштілось без звичайної роботи.

Але життя йшло своїм ладом, і робота незабаром заішлася. Люди одні поміралі, інші приходили до світі; молоді парувались, снували нове життя, і от на грунті цих життівих потреб почали у людності чисто життєві конфлікти з тими новими формами, до яких колишні унії „власної“ ніби волі пристали. Народивши перестали хрестити, молоді жили не вівачані, померши ховали сміли. Але це вже був „безпорядок“. З тим „безпорядком“ прийшло начальство й почало заводити добрий лад серед „упорствуючих“, як називано недавні „ентузіастів“ православія. В руках у начальства була та сама

аброва, яку знаємо добре з власного досвіду—право видавати „обязательна постановлення“, і незабаром це право запанувало на Холмщині.

Громека виробив цілу систему кар, що мали завернути на православіє людей, про яких недавно він писав до Петербургу, що вони самі про те прохали. Багато „упорствуючих“ власно не громади і не власної волі, а поліція, яка попросту нахваликами, погрозами й іншими заходами силувала людей прохати про те, про що веліло прохати губернське начальство. Поки „взаємоєднання“ обожувалося молебнями, релігійними та святкуваннями, варод мочав. Але одразу почалися практичні заходи на користь приєднання: унітські церкви начальство стало повертати на православні, з'явилася обрушителі, що службу і всіх треба переховці правили по православному обряду—і народ зрозумів, що над ним роблять щось таке, чого він не хотів. Зровнівши ж—зрісши грата пасивну роль в „тій комедії лицемістра та честолюбства“, яку склав Громека; народ бажав вірити по своему, як досі вірив, як за батьків було. Нові, православні, церкви разом спустіли, народ перестав ходити до них; духовенство лаштілось без звичайної роботи.

Особливо доцільно Громека цієюм (шрафтма). З неохрещену дитину брали 1—7 карбованців за тиждень, за похорон без православного священика—десять карбованців, за так звані „краківські шлюби“**)—50 карб. і т. і. Пені росли без міри, бо наприкінці тиждень життя неохрещеної

*) „Замітки на текуцій темі“,—Кievsk. Старина, 1905, VI, стор. 284.

**) Краківськими звалися такі шлюби, коли молодих таємно вінчали католицькі священики й давали метрічини з підписами краківського духовенства.

по православному дитині коштував батькам не менш 1 карб., і пеши без упину росла разом з дитиною. Далі приходила пора збирати невиплатчене, для цього посыпало поліпці і мінель-кінцем у суді починалася нова карна справа з приводу звичайного „сопротивлення властим“.

Ось як малює д. Коні все такі справи. „Починалося звичайно за нехрещеноу датину або за таємний похорон помершого—за те начальство визначало пено. Датина її дали жили собі нехрещена, небіжчики лежав спокійно в землі, вільний од усіякого примусу за свої релігійні перевонання; але як дитина не щіла за його спасенним прикладом, то пеши росла собі та її росла... Кожен тиждень упертості її бажання вірувати, як батьки вірували—невідно, але безупинно, немов потайна слабість, пашемел точка господарства... І от одного чудосяго дня в село наїздив війт, солдати й стражники. Терпець у начальства вривався, і вово починало збирати худобу в хлівів, одежу її господарська начиння в хат серед похмурої мовчанки чоловіків, плачу та голосини жінок. Зображені скарбом навантажували вози, і разом з заграбованими волами та вівцями гнали на найближчий ярмарок. Там на очах сквиціваних власників усе це продавалось за безцінь, аби продати, за допомогою місцевого фактора, якого сільські власні часом наїмисе наймали, щоб продавав та показував у селян речі, які швидче можна продати. Але продати не заважде щастало... Голосини її плач жіночі (у ділкові з них чоловіки пішли „т'єлесного уїціання“ та дового по-невіряння по тюрмах заслані були в Росію), прикрі вчинки поліції і нарешті обурення, що доаго накипало і таки прорівалось—раптом цілком мінливи картишу. Народ гуртом настував на стражників, одбираю вози її худобу і розбірал награбоване добро по дімівках,—на часину перемога бу-

ла за оптрафованими. Але тільки на часину... Незабаром на підмогу стражникам приходила військова сила і на оборону Ім повставала карна справа“ (стор. 517—518). Не було майже ні одної громади, додає д. Коні, в якій не сталося би якоєсь сумної історії на ароказ допіру наведеної¹. „Стого поспільні тверемль замокъ, чтобы увидѣть, къ какимъ результатамъ привело многихъ то возведеніе, которое въ Петербургѣ изображали, какъ мирное, безобразное и свободное религиозное торжество“ (стор. 519).

На жаль, я не маю місця на ті, щоб церквазати за д. Коні дальші перипетії цієї релігійної боротьби, що почалася, як ми зазамо, а „несилуваних“ заяв самої людності про прилучення до православія, а кічкалась, як бачимо, закуціями, тюрамами, засланням. Хто схоче, той може це знайти в книжці д. Коні. Але її скзаного нам досить, щоб арозуміти, як повсталі і як провадилася та релігійна реформа, що закінчилася р. 1905-го, коли вийшов відомий указ 17 квітня про волю віри. Вимучені утиaskами, агододні по своїх релігійних потребах, темній несвідомі „упорствуючі“ цілими масами, як ми зазамо, посували тоді до католицтва: там Ісус аустрійці нагайками, там задовольняли іхні релігійні потреби не заходами поліції, там говорили з ними, як з людьми. І грандіозна релігійна реформа Громеки, Макова та Побідоносцева закінчилася грандіозним крахом.

Еру релігійних реформ заступлено тепер ерою реформ „національних“, і замісце прилучення уніятів до православ'я виступає вже прилучення українців до „руської культури“. Мені здається, що наївіт неуважне око в обох цих моментах може додглянути спільні мотиви, коли вже не цілковиту аналогію. Громека—і еп. Газогіт, Маков—і Століця, Побідоносцев—і гр. Бобринський варти один одного. Од-

наковими вони заходами проводили свої „реформи“ і більш-менш однаковою наслідками треба її сподіватися. Іншого, що вже раз бачила її пережила Холмщина, не може бути, бо той самий „столоначальник“, на якого наїкає д. Коні, що він заадя власної кар'єри роспочав справу релігійного прилучення, панує та само й тепер і чітко він не павчиває і так само праще, як і колись. І коли релігійне прилучення погнало „упорствуючих“ до постолю, то колиб часом прилучення національне так само не погнало українців до полонізації. Тим більше, що вся попередня діяльність російської бюрократії в Холмщині на це вже підготувала добрий грунт, а з свого звичайного шляху бюрократія звертала, очевидно, не думав.

Тепер год вже говорити про принципіальну сторону справи, та про це вже не раз мені доводилось говорити. Маємо діло вже з фактам і в нам, певна річ, як з таким і мусимо розриватися,—мусимо знати, що несуть урядівському народові в Холмщині новітнє прилучення, яке націоналісти вихвалють як нову перемогу „руської культури“. Збільшення націоналістичних оргій, ширяння в різкі боки нещасного холмщака-українця, запаморочення його всіма способами, активні заходи й насильний опір—усе це має розпочатися на Холмщині в новою силою. Вагад жеертв мусить упасти під час цього лихоліття, багато темних синів українського народу несвідомо стануть перекликаннями і алагатять лави переможців; інші в реакції підуть у другій бік, праймут за свою рідне польську культуру. Але я певен, що бідолапна Холмщина діждеться таки справжньої волі і свідомо тоді сама прилучиться туди, куди покличе Полос кроzi та національна самосвідомість.

Сергій Ефремов.